

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 94 [94:323.3-058.244](477.43/44) "1928"

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-49-58-66>

The reaction of Podillia population to the "improved" self-taxation: 1928

Pavlo M. Kravchenko

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

PhD. (History), Professor (Ukraine)

e-mail: pablokk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1066-4460>

Oleh A. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Dr. (History), Professor (Ukraine)

e-mail: oleh.melnichuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1330042>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>

Abstract.

The paper analyzes the moods and attitudes of the rural population of Podillia in 1928, which were caused by the Bolshevik regime's intensified offensive against private ownership in the villages and aimed at its elimination. This policy was part of Stalin's "revolution from above," with self-imposed taxation becoming one of its important components. The methodology of the study is based on the principles of objectivity and historicism, employing both general scientific and specialized research methods: the problem-chronological, historical-comparative methods, and critical analysis. The scientific novelty of the study is defined by the authors' interest in a topic that has been insufficiently researched in Ukrainian historiography: the reaction of the rural population of Podillia to the initial measures of the Bolshevik occupation regime, which sought to eliminate private ownership in Ukrainian villages and impose collective farming by enforcing inflated self-taxation plans. Conclusions. The year 1928 marked an intensification of the struggle between Ukrainian peasants and the Bolshevik regime, which, in pursuit of the "socialist restructuring" of the village, deliberately brought peasant farms to ruins by increasing financial pressure through the method of "improved" self-taxation. This led to widespread discontent, which was mostly manifested in peasants' protestations, refusals to vote for the self-taxation rates imposed by the authorities, etc. and threatened to escalate into violent resistance.

Keywords: self-taxation, tax, enmity, struggle, cooperation, bread, kulak, the poor, middle class, terror by starvation.

Реакція населення Поділля на «вдосконалене» самообкладання: 1928 рік

Павло Кравченко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, професор (Україна)

e-mail: pablokk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1066-4460>

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: oleh.melnichuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1330042>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>

Анотація.

Метою статті є аналіз настроїв сільського населення Поділля у 1928 р., викликаних посиленням наступу більшовицького режиму на приватного власника на селі з метою його ліквідації в контексті сталінської «революції згори», важливою складовою якої було самообкладання. Методологія дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності та

історизму із використанням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: проблемно-хронологічного, історико-порівняльного, методу критичного аналізу. **Наукова новизна** дослідження полягає у розкритті авторами недостатньо вивченого в українській історіографії питання реакції сільського населення Поділля на перші кроки більшовицького окупаційного режиму щодо ліквідації українського приватновласницького села і насадження колективного господарства шляхом нав'язування завищених планів самообкладання. **Висновки.** 1928 р. став періодом загострення боротьби між українськими селянами та більшовицьким режимом, який з метою «соціалістичної перебудови» села свідомо пішов на розорення селянських господарств шляхом посилення фінансового тиску методом «вдосконаленого» самообкладання, чим викликав широке невдоволення, яке в більшості випадків проявлялось у висловлюваннях селян, у їхній відмові брати участь у голосуванні за нав'язані владою розміри самообкладання тощо і загрожувало перерости в силовий опір.

Ключові слова: самообкладання, податок, ворожнеча, боротьба, кооперація, хліб, куркуль, бідняк, середняк, терор голодом.

Постановка проблеми. У дослідженнях, присвячених подіям у подільському селі 1928 р., приділено недостатньо уваги реакції сільського населення на конкретні заходи більшовицького режиму, зокрема, на самообкладання. Заслужують на більшу увагу настрої різних за майновим станом груп селян, їхні практичні дії і стратегії виживання в умовах посилення каральної політики влади.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Історіографія досліджуваної проблеми не є достатньо великою. Велика кількість праць має загальний характер і не містить конкретного матеріалу, який би розкривав настрої та поведінку подільських селян у 1928 р. Виняток складають праці В. Рубана, в яких охарактеризовано типологію настроїв та поведінки селянства Поділля наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. (Рубан В., 2017; 2018а; 2018b). З досліджень, що безпосередньо стосуються нашої теми, слід назвати монографії: А. Зінченка (Зінченко А., 2008); П. Григорчука та О. Мельничука (Григорчук П., Мельничук О., 2001); В. Петренка (Петренко, В., 2008), І. Шульги (Шульга І., 1997), в яких автори розглядають самообкладання в контексті експропріації більшовиками власності селян і звертають увагу на зміну в їхніх настроях і поведінці. Власне настрої населення як реакції на примусові методи більшовицького режиму частково відображені у «Національній Книзі пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Вінницька область» (Лациба В., Вижга М., Кравченко П. та ін. (автори-упоряд.), (2008)) та у збірнику документів та матеріалів, присвячених голоду і голодомору на Поділлі у 1920-1940-х рр. (Подкур Р., Васильєв В., Кравченко П., (упоряд.), 2007). Розглядаються ці проблеми у статтях В.Петренка і Н.Марценюк (Петренко В., Марценюк Н., 2016), П.Кравченка (Кравченко П., 2016), О. Мельничука (Мельничук О., 1998; 2001; 2003). Автори звертають увагу на критичне відношення подільського селянства до політики комуністів на селі, зауважуючи, що в її результаті село було розколоте на різні за майновим станом групи, що використовувала влада в своїх інтересах задля дискредитації і ліквідації сільського власника.

Метою статті є: на основі аналізу архівних джерел дослідити настрої та реакцію населення подільського села на кампанію самообкладання у 1928 р.

Виклад основного матеріалу. Соціалістичне суспільство, яке, згідно з більшовицькою концепцією, мало бути побудоване в СРСР, крім іншого, передбачало повну ліквідацію приватної власності, на селі у тому числі. Саме у приватному власникові комуністичний режим бачив свого головного ворога і, відповідно до цього, поставив за мету усупільнити все майно й створити, замість індивідуальних приватних господарств, колективні.

До початку 1928 р. Й. Сталін та його найближче оточення не наважувалися приступити до реалізації своєї програми побудови соціалізму, зважаючи на боротьбу за владу у верхівці більшовицької партії. І лише після перемоги над опозицією наприкінці 1927 р. можна було приступати до побудови соціалізму в одній окремо взятій країні, згідно зі сталінським планом.

Поїздка Й. Сталіна до Сибіру у січні 1928 р. стала відправною точкою змін у сільському господарстві: його вимога відібрати у селян хліб силою свідчила про принципову зміну політики більшовиків на селі. Й. Сталін відмовився від НЕПу, який передбачав пошук шляхів співробітництва більшовицької держави з приватним власником на селі й запропонував застосовувати методи, характерні для політики «воєнного комунізму». Крім насильницького вилучення хліба, комуністичний режим почав впроваджувати нові грошові «добровільні» виплати, які швидко стали обов'язковими і за невиконання хоча б одного з них селянське господарство мало сплатити штраф у п'ятикратному розмірі від початкової суми (Петренко, В., 2008, с. 90).

Серед виплат чільне місце займало самооподаткування або самообкладання селян. Ця практика використовувалась у роки НЕПу: селянські громади на добровільних засадах вирішували, скільки грошей необхідно зібрати на внутрішні потреби – економічні, соціально-

.....
культурні. Однак зі зміною більшовицької політики щодо селянства зміст цього податку став принципово іншим. 11 січня 1928 р. комуністичний режим приймає новий, «вдосконалений» закон про самообкладання, який передбачав, по-перше, примусові заходи щодо його виконання, а по-друге, дозволяв місцевій владі підвищувати встановлений розмір (не більш як 35% від загальної суми сільськогосподарського податку) самооподаткування. На практиці це дозволяло застосовувати закон в залежності від суб'єктивних бажань місцевого керівництва. Наприклад, підвищувати розмір самооподаткування у багатьох випадках до 100% від розміру сільськогосподарського податку. Коли ж селянин не мав грошей для розрахунку, влада отримала право проводити розрахунок продуктами харчування або ж реманентом (Петренко, В., 2008, с. 96). Отже, закон надавав широкі можливості для свавілля при його реалізації з боку советського і партійного керівництва. Як влучно висловився один із селян, «відкиньте від слова самообкладання чотири перші букви і воно буде те, що воно насправді» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 50).

Крім того, закон суттєво змінив процедуру голосування селян за самообкладання. Тепер, коли на перші загальні збори селян з'явиться менше половини їх загальної кількості, то необхідно провести повторні загальні збори, на яких могла бути присутня третина тих, хто мав право голосу. Вони мали право приймати рішення, обов'язкові для виконання всією громадою (В. Петренко, 2008, с. 96). Отже, режим передбачив низьку явку селян на збори і наперед забезпечив прийняття потрібних для нього рішень. А беручи до уваги, що багато заможних селян взагалі не мали права голосу і більшість на зборах складали бідняки і селяни середнього статку, можна констатувати, що приймати рішення на користь влади стало значно простіше.

Місцеве советсько-партійне керівництво, під тиском Москви, вже у січні-лютому 1928 р. почало організовувати загальні збори селян для прийняття бажаних влади рішень щодо самообкладання, і соціально-економічна і політична ситуація на селі відразу ж суттєво загострилась. Виявилось, що навіть бідні селяни далеко не завжди підтримували політику більшовицької партії і советської держави, про що секретні служби ГПУ інформували партійне керівництво округ, яке несло персональну відповідальність на реалізацію рішень Москви.

Заходи влади щодо самообкладання мали декілька швидких результатів, які у більшості випадків були небажаними для режиму: зростання недовіри і відвертої ворожнечі до заходів комуністичного режиму. Вже у січні 1928 р., з початком застосування закону, загальні настрої селян можна охарактеризувати їхніми висловлюваннями на кшталт: «Самообкладання нам нав'язують силою... В газетах пишуть одно, що треба брати 35%, а на ділі зовсім не так, нас обдирають, не можна жити з такими порядками, при такому становищі неможливо зміцнити своє господарство і населення залишиться завжди бідним...» (Лациба В., Вижга М., Кравченко П. та ін. (2008), с. 18; ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 49). Свідома частина селян розуміла кінцеву мету влади, брехливість її офіційних заяв. Вони бачили, що політика щодо самообкладання призведе до ще більшого збідніння сільського населення, а не до його рекламованого комуністами добробуту.

Виявилось, що часто навіть організації бідноти відносяться до проведення кампанії по самообкладанню надзвичайно пасивно, і «якби не вповноважені, жодне завдання не пройшло б» - інформував представник Калинівського району. Така ж ситуація спостерігалась і в селах Тиврівського району: біднота на зборах, присвячених самообкладанню, «зовсім відсутня», а коли присутня, то веде себе пасивно». А в деяких випадках окремі члени КНС підтримували пропозиції заможних селян, як це було у селах Літинського району (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 48). Зазначимо, що саме на найбіднішу частину селянства і розраховувала влада, впроваджуючи нові принципи самообкладання, сподіваючись на їхню загальну підтримку.

У с. Юзвин Вінницького району 14 січня були проведені збори членів КНС за участі неорганізованої бідноти. У цілому, майже всі - і в приватних розмовах, і в офіційних виступах висловлювались проти самообкладання. В інформативному звіті про це сказано так: «Надзвичайно характерними були слова секретаря КНС, який заявив: «Чого ми будемо голосувати за самообкладання. Вони /заможна верства/ допомагають нам - то пуд жита позичиш, то коні дадуть» (Мельничук, 2001, с.118; ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 48). У цих словах – розуміння того, що без заможного селянина у селі виникнуть великі проблеми, вирішити які буде складно. Інші висловлювання теж є свідченням критичного відношення селян до політики влади: «У нас є один сільськогосподарський податок, то навіщо влада застосовує до другого його збирання, коли селянство і так бідне»; «Чому за пуд пшениці я не можу купити собі штанів»; «Чому чоботи дорогі»; «Куркулів на селі нема зовсім»; «КНС не потрібні – всі селяни повинні жити в дружбі»; «У всіх селах протести проти принципа обкладання. Наполягають, щоб обкладання провести з десятини чи з душі» У с. Гуменне Вороновицького району на загальних зборах селяни виставили вимогу загального обкладання. У виступах на зборах селян у Калинівському районі теж лунали пропозиції, які суперечили політиці режиму і

були свідченням повного ігнорування владою інтересів селян: «Самообкладання треба проводити з десятини»; «Біднота голосує за самообкладання, отже, нікому не робити скидки»; «Платити повинні всі»; «Платити треба з десятини чи подушно» (Зінченко, 2008, с. 241; ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 50).

На загальних зборах у с. Юзвин «інформація про самообкладання була зустрінута вороже, почались вигуки «другий податок збирають», «влада грабує селян», «приїхали знову грабувати», «не треба нам самообкладання», «ноги їм, представникам округи поламати треба, щоб не ходили грабувати селян» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 50). Останні висловлювання, очевидно, змушували представників влади до тимчасового відступу і пошуку інших шляхів вирішення питань, як правило, за допомогою сили.

Суперечки селян щодо самоподаткування, його розмірів були гострими і призводили до конфліктів між ними. У Тиврівському районі «Був випадок, коли в селі Рахни Польові 13 осіб голосували за постанову Уряду з наміченим відсотком самообкладання, то більшість селян, що голосувала проти, напали на них з криками» ви хочете нас обкласти, а самі бути в стороні і т.д.» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 50). З часом, під відповідним тиском, протестуючі селяни теж проголосували так, як потрібно було владі, та у 1928 р. опір був серйозним.

Часто спротив набирав організованих форм, у чому важливу роль відігравали національно свідомі сили. Секретар Районного комітету партії більшовиків м. Пикова повідомляв: «Антирадянська частина веде себе активно й організовано, дякуючи цьому були зірвані збори в п'яти селах. Особливо яскраво організація куркульства виявила себе в селі Кривошеї. Організаційну роботу там проводить колишній петлюрівський офіцер. Збори збираються протягом 20 хвилин, причому лише з заможних. За пропозицією одного з присутніх прийнята постанова: «Закон ВЦВК'а про самообкладання відхилити» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 49).

Звісно, що у зриві проведення зборів чи прийняття ними небажаних для влади рішень звинувачувались куркулі: місцевим активістам в інформаційних звітах необхідно було дотримуватись у цьому питанні «класової лінії» й офіційної політики партії більшовиків. Висловлювання селян Калинівського району теж приписували лише заможникам: «Раніш здерли шкури, тепер до кісток добираються; Самообкладання рівносильно ножеві в серце; Нам нема чого самообкладатись, нехай нас держава обкладає; Радвлада з нас сім шкур дере; Нехай влада сама школи будує; Нехай держава знає, чим боліє селянська душа; Все беруть і беруть, видно, прийдеться за обріз взятись» (Зінченко, 2008, с. 241; ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 49). Прикметно, що зрідка селяни почали говорити про збройну боротьбу проти режиму.

Інформатори спецслужб відзначали, що «куркулями використовується все, щоб лише зірвати самообкладання, залякати і посяяти паніку – розпускаються слухи про війну, про товарний голод, розпалюється антагонізм між робітником і селянином, політика партії і радвлади викривлюється, як політика шкуродерства, удушення селянства...» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 49). Зауважимо, що політика режиму і справді була направлена на протиставлення міста і села, на формування у робітника образу селянина-власника як ворога. З іншого боку, селяни бачили, що влада всіляко сприяє місту, часто за рахунок села. Звідси – відповідні настрої, які висловлювались на зборах: «Нехай робітник прийде і походить з ралом і плугом»; «Сільські продукти дешеві, заводські дорогі»; «Вчителям, робітникам платять багато грошей, вони добре живуть і керують селянством, а селянинові погано жилось, погано живеться і тепер, все їм нав'язують, жодних прав не мають» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 50). Розпалювання ворожнечі і на селі, і між містом і селом було важливою частиною політики режиму щодо знищення приватновласницького способу ведення господарства і встановлення повного контролю над виробництвом і розподілом сільськогосподарської продукції.

Ще одна форма боротьби, звісно ж, приписана винятково куркулям, – спроба бойкоту зборів і прийняття постанов про розстрочку платежів протягом 2-3-4-х років. Були спроби бойкотувати постанову під час голосування – ні «за» ні «проти». У семи селах Тиврівського району на загальних зборах пропозиція про самообкладання була провалена повністю, «а в трьох селах пройшли «ні вам, ні нам», тобто ми підтримуємо уряд, закон, та грошей зараз не маємо» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 50). Частина селян ще вірила, що мета влади – лише хліб та гроші і що з владою можна домовитись... Попередження окремих селян про реальні наслідки політики режиму щодо селянства майже ніхто не чув. Більшість сподівалась на краще, очевидно, керуючись досвідом періоду НЕПу та здоровим глуздом.

Соціально-політична ситуація, що склалась на селі, не могла не впливати на настрої і поведінку працівників сільських рад, які опинились у ворожому чи, в кращому разі, нейтрально-пасивному оточенні, без реальної підтримки з боку вищого керівництва. Беремо до уваги й те, що жителі того чи іншого села мали відповідні традиції поведінки, взаємин тощо, порушення яких було для них неприпустимим. У цьому напрямку режимові ще прийдеться напружено попрацювати, хоча робота по виправленню ситуації у бажаний для комуністичної влади бік

розпочалась відразу: «Треба відзначити, що на вузьких зборах сільради, Президій КНС відношення до самообкладання було вельми неприємне, та результатом напруженої роботи був перелом настроїв» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 52). А поки що у багатьох випадках сільський актив на загальних зборах відмовлявся підтримувати свої ж постанови, частина його не приходила на засідання, не брала участі у голосуванні, демонструвала «хвостизм і бездіяльність, незважаючи на проведену попередню роботу з сільським активом...». У багатьох селах Вінницького району «члени сільрад були незадоволені законом про самообкладання і намагалися зірвати всю кампанію, особливо яскраво виявилось це у членів ради в с.с. П'ятничани, Малі Крушлинці, Стадниці, Сосонці та інші» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 52). Отже, подільське село у 1928 р. у багатьох випадках виступало одностайно проти заходів комуністів. Остаточо опір буде подолано у 1932-1933 рр. шляхом організації Геноциду.

Не було єдності і в сільських партійних організаціях, які і мали втілювати рішення кремлівського керівництва в життя. Сільські комуністи, у більшості своїй корінні жителі, не могли відкрито виступати проти своїх односельців, принаймні, у той час: їхня свідомість, на наш погляд, ще не була повністю більшовицькою. Тож одні, замість того, щоб бути присутніми на зборах, присвячених самообкладанню, «прислуховувались, агітувати за успіх кампанії їдуть на полювання чи їдуть на репетицію драмкружка чи на його постановку. Друга частина більше всього приділяє уваги своїй основній роботі [...]. Третя частина втягнулась у цю роботу, однак боїться відкрито виступити і виконувати її, мотивуючи наступним: ви наробите, а нам прийдеться розсьорбувати. Селянин зараз же нас обвинувачує і наш авторитет підривається». Селяни кажуть – «Ви позалазили в сільради, кооперацію і підтримуєте тих комуністів, що не рахуються з селом» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 55). Очевидно, що частина селян ще вірила, що все залежить від особи комуніста: коли він вболіває за село, то буде відповідним чином себе вести...

Частина комуністів зізнавалась, що живуть вони у ворожому оточенні: секретар Вінницького райкому комуністичної партії писав у листі на ім'я секретаря окружного комітету компартії: «За нашу роботу ми кожний день очікуємо, що коли нас не повбивають, то поपालять» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 55). 1928 рік і став тим роком, коли селяни, доведені діями влади до відчаю, не бачати іншого виходу із ситуації, борячись за виживання, почали переходити до терору, який буде з кожним роком посилюватись, проти партійно-советського активу.

Комсомол теж проявив себе не кращим чином з точки зору комуністичної влади. Організації комсомольців ухилялись від участі в безпосередній роботі, нерідко виступали проти самообкладання, «торгуються за процент самообкладання і взагалі не знають для чого це проводиться». А секретар комсомольської організації в с.Лука-Мелешківська у своєму виступі на зборах зокрема сказав: «Ось подивіться, як живе робітник і службовець, а як наш селянин. Мені неодноразово приходилось бачити, як дружина робітника і службовця в літній час розкинувшись «як свиня» на березі річки – товста, жирна, а перед нею стоїть «гарне вино, солодоці та інш. а наша бідна жінка весь день під сонцем, весь день сапає чи жне, і що ж вона їсть – чорний хліб да цибулю»; і далі: «робітник іде на роботу й має хороше пальто на себе, а дома в шкафу ще одно чи два пальто і ще кожану куртку, а у нас одна свита да і ту здирають зараз». Звісно, що далі очолювати комсомольську організацію така особа не могла (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 53). Причини такої ситуації, з точки зору уповноваженого по Вінницькому району Калиновського, були очевидні: «Я з повною відповідальністю стверджую, що серед сільської молоді і комсомольської її частини особливо, відсутня культурно-виховна робота, відсутній керівний вплив Райкому Комсомолу. Це підтверджується ще хоча б тим, що сільський комсомол був абсолютно невідготовлений до проведення кампаній, керівний матеріал до яких отриманий ними з величезним запізненням» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 53). Отже, справа не в самообкладанні, не в ліквідації куркульства як класу, не у знищенні власне селянства як такого, а в культурно-виховній роботі...

Посилення наступу режиму на селян сприяло зростанню невдоволення селян соціально-політичною ситуацією. У травні 1928 р. 15 місцевих селян с. Керлинці Лісові зібрались біля млину для помолу зерна і вели розмову про «виключно про ту політику уряду, яка проводиться на селі. Висловлювались, що влада не дає розвитку індивідуальному господарству, обкладаючи податками більш заможних і надаючи великі привілеї бідним верствам населення і колективам [...] Селяни робили свої висновки, до чого може призвести така політика: «Проведення такої політики на селі відштовхує від усякої роботи і не дає прагнення покращувати господарство, а навпаки нічого не робити і прагнути до того, щоб господарство кожне окремішно падало». Селяни наводили приклади того, наскільки занепало господарство у порівнянні з часами до Першої світової війни (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 104). Такі висловлювання свідчили про наростаюче критичне відношення до комуністичного режиму.

У с. Юрківка Тульчинської округи «селяни налаштовані проти радвлади і де тільки збереться декілька людей, так і засуджують Радвладу, а особливо серед заможного елементу, яким прийшлося платити великий податок і віддати хліб на заготівлю». Разом з тим, у самому селі та в інших селах округи «бідняки переживають голодовку, вони кажуть, що нема хліба і нема одягу. Куркулі, користуючись цим моментом серед бідняків проводять агітацію, що, мовляв, все залежить від Радвлади, що Радвлада грабує селянство, забрали весь хліб і віддали за кордон, щоб буржуазія не напала на комуністів, що якщо прийде поміщик, то селянинові буде набагато краще і так далі» (ДАВіО, Ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 105).

Проблеми з хлібом для бідноти і справді стали серйозними, зважаючи на тотальну викачку зерна на користь держави. Тепер почали страждати ті, хто активно підтримував заходи режиму проти куркуля. Вінницький окружний відділ ГПУ інформував, що напружена ситуація склалась в с.Багринівцях Літинського району, де відсутня можливість дістати хліб для бідноти. «За наявними у нас агентурними матеріалами велика частина населення с. Багринівців, приблизно дворів 300, абсолютно не має хліба, висловлює своє невдоволення тим, що з села вивезли під час хлібозаготівлі 10.000 пудів, з млину забирають відмір і відправляють з села на ст. залізниці, а в селі нічого не залишають, причому вони також жаліються на те, що куркулі та заможники поховали хліб і не бажають продавати їм зовсім. Біднота, знаходячись у крайній нужді, приходять в кооперацію і пропонує за пуд хліба подвійну ціну, аби лише їм продали». У селі була організована група бідноти з метою розгрому кооперативного магазину, яка погрожувала членам правління, що у випадку непродажу хліба «вони не будуть жити, вірніше, погрожували їм смертю». А далі цікавий допис, який ілюструє співвідношення «слова і діла» влади: «Вінокрвідділ ГПУ, повідомляючи вищесказане, просить прийняти термінові заходи до того, щоб запланований до розподілу між районами 16-тисячний фонд був справді розподілений Райсоюзом не тільки на папері у вигляді різного роду плану і відомостей, але і на ділі» (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 115).

Інформація говорить багато про що. З одного боку, держава стала на шлях тотальних ревізій хліба вже у 1928 р. з метою встановлення повного контролю над виробництвом і розподілом. Пізніше це стане звичним явищем: спочатку все забрати, а потім вирішувати, кому дозволити вижити, а кому померти. Біднота підтримувала режим, вірячи, що той забезпечить її хлібом і борошном. Та вийшло зовсім не так, як вони сподівались, і поступово приходило розуміння ситуації: «Коли державі треба було виконати заготівельний план, наш кооператив весь час добре заготовляв хліб і Райспілка постачала нам борошно. Тепер же, коли у нас вже більше не можна заготовити хліб, нам не дають ні фунта й незаможники по два тижні без хліба сидять»; «У нашому селі Ободівка велике незадоволення з приводу хліба. Викачали хліб, не врахували потреб села й тепер у нас голод. Таку дурницю влада зробила»; «Дайте борошно, ми ж то хліб давали» (Мельничук О., 2001, с.119; ДАВіО, Ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 222зв.).

Дурниця влада не зробила. Автор допису не зрозумів, що метою влади на цьому етапі проведення «сталінської революції згори» був хліб, а це вимагало захоплення бідняків у проведенні хлібозаготівель. Наступним етапом буде проведення суцільної колективізації і розкуркулення – і знову режим використає значну частину населення в своїх інтересах. Та результати будуть набагато страшнішими і катастрофічними. Більшість над діями комуністів не задумувалась...

Отже, «терор голодом», на наше переконання, став практикуватись вже у 1928-му. Вже тоді режим отримав перший досвід проведення такої політики з метою «умиротворення» українського села: вдосконалюючи такі практики, режим організував геноцид 1932-1933 рр. А для значної частини сільського населення вже у 1928 р. з'явилась проблема порятунку від голодної смерті. У згаданих Багринівцях у 1932-1933 рр. від голоду померло 120 осіб (Лациба В., Вижга М., Кравченко П. та ін., 2008, с. 503-505).

Частина селян сподівалась приховати від комуністичного режиму хліб, не чинячи активного опору. Нарешті, значна частина населення, переважно бідняки, зрозуміли, що у цих умовах їхній порятунок – у співпраці з владою.

Ще один спосіб приховування від влади хліба у 1928 р. – перевіз його у ті населені пункти, які з тих чи інших причин були звільнені від хлібозаготівель. Так, с.Головчинці Жмеринського району було звільнене від заготівель з причини градобоя, і в ньому ховали хліб жителі с. Собчан (ДАВіО, ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 137).

Становище в подільському селі відображено в документі, складеному в кінці березня 1928 р. окружним ГПУ під назвою «Бюлетень № 1 Про стан села Тульчинської округи» під грифом «Цілком таємно». Його основою стали листи рідних з сіл округи до бійців Червоної Армії.

Автори документа зазначають, що інформація відображає в основному настрої середняцької частини села, яка незадоволена і стурбована насамперед такими заходами влади: «1. Одночасний жорсткий натиск міста у справі викачки засобів села під різними приводами; 2. Примусовість участі в кампаніях, не дивлячись на те, що по закону і самообкладання, і позика, і

.....
вступ у члени кооперації є справами добровільними; 3. Непосильність для селянського господарства одночасно викинути масу цінностей по цих кампаніях...» (ДАВіО, ф. П-33, оп. 1, спр. 706, арк. 11-12).

Витримки з листів свідчать про катастрофічну ситуацію, що склалась у подільському селі (і не лише в ньому) внаслідок «наступу соціалізму» на село.

«Червоноармійцю [...] пише родич, який жаліється на труднощі помолу зерна і придбання його, в той час як кооперація, що скуповує хліб по твердій ціні, відправляє цілі вагони невідомо куди і в результаті цього селянам біднякам прийдеться вмирати з голоду. Далі йдуть нарікання на примусовість і важкість самообкладання» (ДАВіО, ф. П-33, оп. 1, спр. 706, арк. 21); «У нашому селі нікому не можна нічого продати, крім як Споживчому Товариству. Життя нині погане, хліб дешевий, а все необхідне нам дороге. Наближається літо, дітям необхідний одяг і взуття, а грошей нема. Лишається лише потилицю чухати. Раніше було жити куди краще, а останнім часом замість того, щоб бути ще кращому, чомусь стає гірше й гірше, приходиться ходити напівголим і босим, багато селян сидить без хліба, і купити ніде, тому що з млинів держава забирає хліб і не можна там купити жодного пуда. Так що становище важке, думаєш про краще, а виходить гірше» (ДАВіО, ф. П-33, оп. 1, спр. 706, арк. 22).

У документі зауважено, що виписки з листів по Гайсинському району «відображають особливе незадоволення селянської маси кампаніями, що проводяться. У них неодноразово вживаються такі слова, як «грабують», «грабіж», «неможливо витримати тощо». Наведені приклади підтверджують ці слова: «Важко живеться, тому що здорово натиснули на селян. Сильно деруть, так що ми думаємо, що, сплативши тепер, знову будуть нові податки. Не можна витримати – таке становище»; «Чи відбувалось святкування десятиріччя Червоної Армії, не пам'ятаю, так як нам було не до святкування: як почали день за днем ходити по хатах, вимагати податок, страховку і самообкладання, то не дуже милими стали їхні свята» (ДАВіО, ф. П-33, оп. 1, спр. 706, арк. 23). Характерно, що радянські свята селяни називають не своїми, а «їхніми», тобто чужими, прийшлими.

Прикметно, що вже у 1928 р. влада почала практикувати у все більших масштабах різного роду заборони, які пізніше переростуть у сумно відомі «Чорні дошки»: «У Бершаді всі лавки, що торгували борошном, зачинені. Хліба купити на ярмарці дуже важко, а по селах хліб викачують всілякими хитрощами, а якщо не дасиш в кооператив пуд хліба, то не візьмеш ні солі, ні гасу, так що дуже важко жити тепер» (ДАВіО, ф. П-33, оп. 1, спр. 706, арк. 25).

Частина селян, спостерігаючи за подіями, втрачала орієнтири: «Зараз не знаю, що краще і що робити. Уряд прагне соціалізму, а дядьки за землю і за власністю. Тепер є багато заможних селян, які кажуть, що зовсім покинуть землю і будуть жити як і всі. На них зараз великі податки. Думаючи про майбутнє, я не багато розумію і не знаю, що робити, чи проводити щонебудь у життя чи ж так просто жити, щоб провести деякий час» (ДАВіО, ф. П-33, оп. 1, спр. 706, арк. 27).

Настрої середняцтва Крижопільського району теж відображали становище, в якому опинилось село у 1928 р. не в останню чергу дякуючи самообкладанню: «Моє життя зараз погане. Продподаток виплатив 50 рублів, зараз знову самообкладання 12 рублів і дали 2 дні строку. Коні, корови, свині виздыхали – життя собаче. Хотів продати коней, та ніхто не купує, бо самообкладання вбило людей. За будинком сумувати і плакати нема чого. Досадно жити, куди не ткнешся – то все в глухий кут. До того притісняють, що сядь, заплач і мовчи. Трудящому селянинові дуже погано, а ледарям, неробам добре, вони жують те, що їм дають, після чого сидять спокійно і сплять» (ДАВіО, ф. П-33, оп. 1, спр. 706, арк. 28). Автор наведених вище слів вірно підмітив одну з головних тенденцій у розвитку подій: створення неможливих для сільських трударів умов життя і праці, заохочення бідного населення до відбирання у заможників результатів їхньої праці на свою користь. Уже швидко для багатьох це стане нормою.

Висновки. Сталінський більшовицький план побудови соціалізму передбачав, крім іншого, повну ліквідацію приватної власності і її власників. Перш за все це стосувалось жителів села, які в переважній більшості вели своє власне господарство, отже, згідно з марксистськими постулатами, були ворогами соціалізму. На початковому етапі реалізації плану, у 1928 р., передбачалось суттєве посилення податкового тиску на селян-власників, продовольчого і фінансового, який мав їх довести до розорення. Одним із важелів стало самообкладання, яке викликало у селян масове невдоволення. Спротив такій політиці комуністичного режиму проявлявся перш за все у висловлюваннях селян та їхніх конкретних діях, які мали переважно мирний характер. Сільські господарі ще мали сподівання на можливість досягнення компромісу з владою, на поступки з її боку на користь індивідуального приватновласницького господарства. Та з часом все зрозумілішими ставали соціалістичні плани кремлівського керівництва, спрямовані на знищення власне українського села. Тоді ж, у 1928 р., комуністи вперше на практиці перевірили дієвість політики терору голодом та покарання сіл шляхом заборони

торгівлі. Набутий досвід буде застосований у масових масштабах при організації та реалізації геноциду 1932-1933 рр.

Подяка. Висловлюємо вдячність працівникам ДАВіО за сприяння в опрацюванні джерел.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Григорчук, П.С., Мельничук, О.А.** (2001). *Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933)*. Вінниця: ВДПУ, 160 с.
- ДАВіО** – Державний архів Вінницької області.
- Зінченко, А.** (2008). *Нариси історії подільського селянства 1917-1930 рр.* Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика». 344 с.
- Кравченко, П. М.** (2016). Технології нищення українського села напередодні й на початку «великого перелому» на прикладі Поділля. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* Вип. 24. 203-210.
- Лациба, В., Вижга, М., Кравченко, П. та ін.** (автори-упоряд.) (2008). *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Вінницька область.* Вінниця, ДП «ДФК». 1360 с.
- Мельничук, О.А.** (1998). Комітети незаможних селян в хлібозаготівельних компаніях 1928 - 1932 рр. на Поділлі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету.* Кам'янець-Подільський, С.255-261.
- Мельничук, О.А.** (2001). Участь комнезамів у здійсненні "другої революції" в подільському селі. *Історія України: маловідомі імена, події, факти.* Збірник статей. Випуск 15. Київ-Донецьк, С. 204-208.
- Мельничук, О.А.** (2003). Залучення комітетів незаможних селян до хлібозаготівельних кампаній на Поділлі у 1929-1933 рр. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка" Держава та армія.* Львів, С.47-52.
- Петренко, В.І., Марценюк, Н.М.** (2016). Методи хлібозаготівель 1928 р. в Україні у контексті репресивної політики більшовиків. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* Вип. 24. 76-82.
- Петренко, В.І.** (2008). *Більшовицька влада та українське селянство у 20-30-х рр. XX ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля).* Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика». 320 с.
- Подкур, Р., Васильєв, В., Кравченко, П. та ін.** (упоряд.) (2007). *Голод та Голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів* (ред-вид. група: Вінниця, ДП «ДФК», 704 с.
- Рубан, В.** (2017). Деякі типи зовнішньополітичних настроїв селянства Поділля в умовах розкуркулення та суцільної колективізації наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. *Емінак.* 4(1). 58-63.
- Рубан, В.** (2018а). "Бийте у дзвони...": настрої та поведінка селянства Поділля наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. у документах ДПУ УСРР. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ.* 2. 123–187.
- Рубан, В.** (2018b). *Настрої та поведінка селянства Поділля наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр.* (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Черкаси, 260 с.
- Шульга, І.Г.** (1997). *Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920 -1932 рр.* Вінниця: ВАТ "Віноблдрукарня", 152 с.

References:

- DAViO** – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of Vinnytsia region].
- Hryhorchuk, P.S., Melnychuk, O.A.** (2001). *Komitety nezamozhnykh selian na Podilli (1920-1933)* [Committees of poor peasants in Podilla (1920-1933)]. Vinnytsia: VDPU, 160 s. [in Ukrainian].
- Kravchenko, P. M.** (2016). Tekhnologii nyschennia ukrainskoho sela naperedodni y na pochatku «velykoho perelomu» na prykladi Podillia [Technologies of the destruction of the Ukrainian village on the eve and at the beginning of the "great turning point" on the example of Podillia]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series History.* Vyp. 24. 203-210. [in Ukrainian].
- Latsyba, V., Vyzhha, M., Kravchenko, P. ta in. (avtory-uporiad.)** (2008). *Natsionalna knyha pamiaty zhertv holodomoru 1932-1933 rr. v Ukraini. Vinnytska oblast* [National Book of Memory of the

- Victims of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine. Vinnytsia region]. Vinnytsia, DP «DFK». 1360 s. [in Ukrainian].
- Melnychuk, O.A.** (1998). Komitety nezamozhnykh selian v khlibozahotivelnnykh kompaniiakh 1928 - 1932 rr. na Podilli [Committees of poor peasants in grain procurement companies 1928 - 1932 in Podillia]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of the Kamianets-Podilskyi State Pedagogical University*. Kamianets-Podilskyi, S.255-261. [in Ukrainian].
- Melnychuk, O.A.** (2001). Uchast komnezamiv u zdiisnenni "druhoi revoliutsii" v podilskom seli [The participation of Komnezams in the implementation of the "second revolution" in the Podil village.]. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty – History of Ukraine: little-known names, events, facts. Zbirnyk statei*. Vypusk 15. Kyiv-Donetsk, S. 204-208. [in Ukrainian].
- Melnychuk, O.A.** (2003). Zaluchennia komitetiv nezamozhnykh selian do khlibozahotivelnnykh kampanii na Podilli u 1929-1933 rr. [Involvement of committees of poor peasants in grain procurement campaigns in Podillia in 1929-1933] *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" Derzhava ta armiiia – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic" State and Army*. Lviv, S.47-52. [in Ukrainian].
- Petrenko V. I., Martseniuk N. M.** (2016). Metody khlibozahotivel 1928 r. v Ukraini u konteksti represyvnoi polityky bilshovykiv [Methods of grain procurement in Ukraine in 1928 in the context of the repressive policy of the Bolsheviks]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriia – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series History*. Vyp. 24. 76-82. [in Ukrainian].
- Petrenko V.I.** (2008). *Bilshovytska vlada ta ukrainske selianstvo u 20-30-kh rr. XX st.: prychny, tekhnolohii, naslidky Holodomoru-henotsydu (za materialamy Podillia)*. [The Bolshevik government and the Ukrainian peasantry in the 20s and 30s of the 20th century: causes, technologies, consequences of the Holodomor-genocide (based on the materials of Podillia)]. Vinnytsia: DP «Derzhavna kartohrafichna fabryka». 320 s. [in Ukrainian].
- Podkur R., Vasyliev V., Kravchenko P. ta in. (uporiad.)** (2007). *Holod ta Holodomor na Podilli 1920-1940 rr. Zbirnyk dokumentiv ta materialiv* [Famine and Holodomor in Podillia, 1920-1940. Collection of documents and materials] (red-vyd. hrupa): Vinnytsia, DP «DKF», 2007. 704 s. [in Ukrainian].
- Ruban, V.** (2017). Deiaki typy zovnishnopolitychnykh nastroiv selianstva Podillia v umovakh rozkurkulennia ta sutsilnoi kolektyvizatsii naprykintsi 1920-kh – pochatku 1930-kh rr. [Some types of foreign policy attitudes of the Podillia peasantry in the conditions of disenfranchisement and complete collectivization in the late 1920s and early 1930s.] *Eminak*. 4(1). 58-63. [in Ukrainian].
- Ruban, V.** (2018a). "Byite u dzvony...": nastroi ta povedinka selianstva Podillia naprykintsi 1920-kh – pochatku 1930-kh rr. u dokumentakh DPU USRR ["Ring the bells...": moods and behavior of the Podillia peasantry in the late 1920s - early 1930s in the documents of the DPU of the USSR]. *Z arkhiviv VUCHK, HPU, NKVD, KHB – From the archives of VUCHK, GPU, NKVD, KGB*. 2. 123–187. [in Ukrainian].
- Ruban, V.** (2018b). *Nastroi ta povedinka selianstva Podillia naprykintsi 1920-kh – pochatku 1930-kh rr.* [Moods and behavior of the Podillia peasantry in the late 1920s and early 1930s.] (dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – Istoriia Ukrainy). Cherkasy, 260 s. [in Ukrainian].
- Shulha, I.H.** (1997). *Hirka pravda: Narysy z istorii podilskoho selianstva 1920 -1932 rr.* [Bitter truth: Essays on the history of the Podil peasantry 1920-1932]. Vinnytsia: VAT "Vinobldrukarnia", 152 s. [in Ukrainian].
- Zinchenko, A.** (2008). *Narysy istorii podilskoho selianstva 1917-1930 rr.* [Essays on the history of the Podil peasantry 1917-1930]. Vinnytsia: DP «Derzhavna kartohrafichna fabryka». 344 s. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 12.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 23.08.2024